

Justyn Skowron*, Piotr Świątkiewicz**

Wyniki badań wykopaliskowych wykonanych w 2008 roku w Zajrzewie, stanowisko 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie

Abstract

Skowron J., Świątkiewicz P. 2012. Results of excavation research carried out in 2008 in Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. *Raport 2007-2008 (1)*. Warszawa, 217-236.

In Zajrzew, Dmosin commune, łódzkie voivodeship, on the site 1 (AZP 63-55/3), a fragment of the settlement of the Przeworsk culture dated at the early part of the Late Roman period was discovered. Elements of the spatial arrangement of this unit are noticeable. A much younger chronological horizon is set by objects with the late medieval ceramic ware with an unspecified function and equipment and objects from the 17th-19th century (an underground water intake and two clay pits), which prove the existence of a grange in this area.

Keywords: settlement, Przeworsk culture, Late Roman period, modern grange

■ INFORMACJE WSTĘPNE (P. Świątkiewicz)

Stanowisko 1 w Zajrzewie (AZP 63-55/3), gm. Dmosin, woj. łódzkie położone jest na północnym, nadzalewowym stoku Brzuśni, opadającym od drogi biegnącej wzdłuż zabudowań wsi Rozdzielna-Zajrzew¹. Odkryto je w trakcie badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1980 roku w ramach programu AZP i określono jako osadę o powierzchni około 1 ha datowaną ceramiką na XV wiek. Późniejsze badania powierzchniowo-sondazowe, wykonane w pasie autostrady A-2 przez Fundację Badań Archeologicznych im. prof. Konrada Jażdżewskiego, ujawniły tu – na obszarze o powierzchni około 3,5 ha – ślady osadnictwa kultury łużyckiej, przeworskiej oraz późnośredniowiecznego i nowożytnego. Ponieważ południowo-wschodnia część stanowiska o powierzchni około 1,2 ha kolidowała z projektowanym przebiegiem autostrady A-2, wytypowano ten odcinek do ratowniczych badań wykopaliskowych (Ryc. 1). W ramach inwestycji stanowisko oznaczono numerem 15.

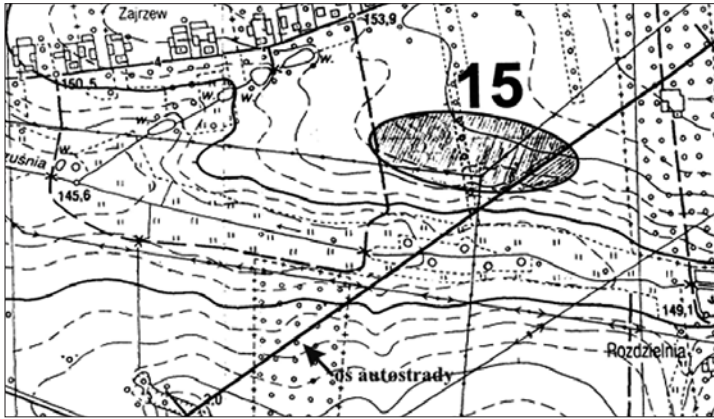
Stanowisko zajmuje fragment wysoczyzn morenowych, zbudowanych przede wszystkim z ciężkich glin i piasków fluwiogłajalnych. Teren ten jest zajęty przez

grunty rolnicze uprawiane m.in. ciężkimi pługami sięgającymi poniżej spągu gleby ornej. Spowodowało to częściowe zniszczenia stropowych partii wielu zabytków nieruchomości. Około 25% powierzchni stanowiska przeznaczonej do badań wykopaliskowych, w tym jego część centralną oraz wschodnią, zajmowały sady. Miąższość zalegającej tu próchnicy ornej z reguły wynosiła 30-40 cm. Lokalnie na powierzchni około 5 arów uchwycono warstwę czarnej, zbitej tzw. próchnicy organogenicznej, o miąższości 20-50 cm, z domieszką drobnego piasku, ilu i drobnych szczątków organicznych, zalegającej w obrębie obniżenia terenowego. Treść i zawartość tej warstwy wskazuje na jej naturalne pochodzenie związane z powolną akumulacją treści organicznych w dnie niewielkiego zbiornika wodnego.

Konsultantem prac wykopaliskowych był prof. dr hab. Tadeusz Poklewski-Kozieł. Wykopaliskami kierował doc. dr hab. Jerzy Maik, jako koordynator oraz dr P. Świątkiewicz z Muzeum Miasta Zgierza jako kierownik badań w terenie. W skład ekspedycji wchodził ponadto Z. Lorek, Ł. Antosik i K. E. Natkański. Badania prowadzono od 9 maja do 31 lipca 2008 roku.

* „Przedsiębiorstwo Archeologiczno-Konserwatorskie Kairos-plus”, ul. Kopcińskiego 31A/28, 90-142 Łódź, e-mail: just@toya.net.pl

** Muzeum Miasta Zgierza, ul. Gen. H. Dąbrowskiego 21, 95-100 Zgierz, e-mail: parkona@interia.pl

Ryc. 1. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie.
Położenie stanowiska

Fig. 1. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie
voivodeship. Location of the site

■ WYNIKI BADAŃ WYKOPALISKOWYCH

Ogółem zbadano obszar o powierzchni 80 arów w granicach stanowiska wyznaczonych w trakcie wstępnych badań (Ryc. 2). Na całej zbadanej powierzchni uchwycono i zadokumentowano 265 obiektów kulturowych i pozyskano 1025 fragmentów naczyń. W 60. obiektach wystąpił datujący materiał zabytkowy w postaci 636 ułamków ceramiki, 3 przedmiotów żelaznych (gwoździe), dwóch zabytków krzemienych, polepy i węgli drzewnych. Obiekty te egzemplifikowały trzy horyzonty chronologiczno-kulturowe.

OSADA KULTURY PRZEWORSKIEJ

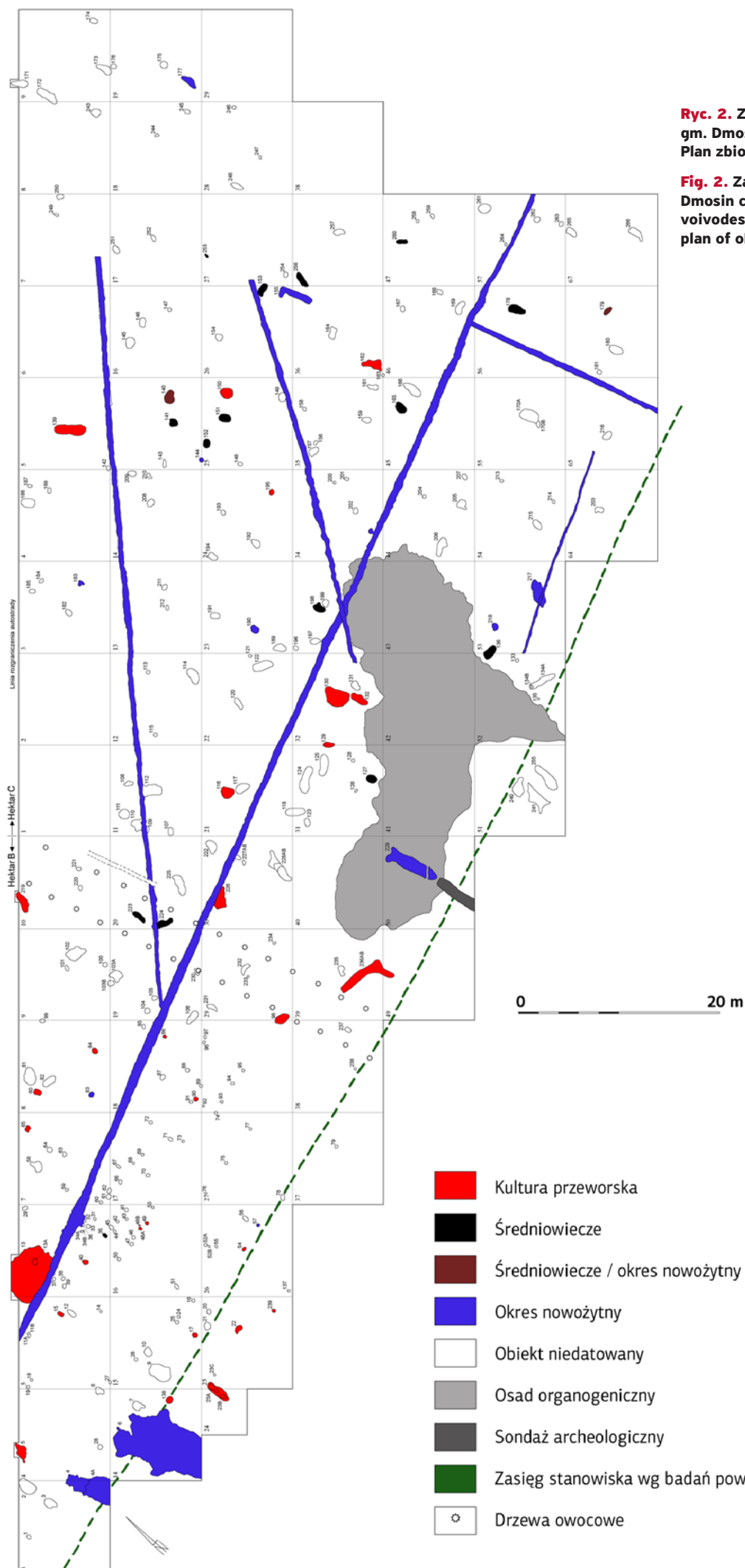
Charakterystyka i analiza zabytków nieruchomych (P. Świątkiewicz)

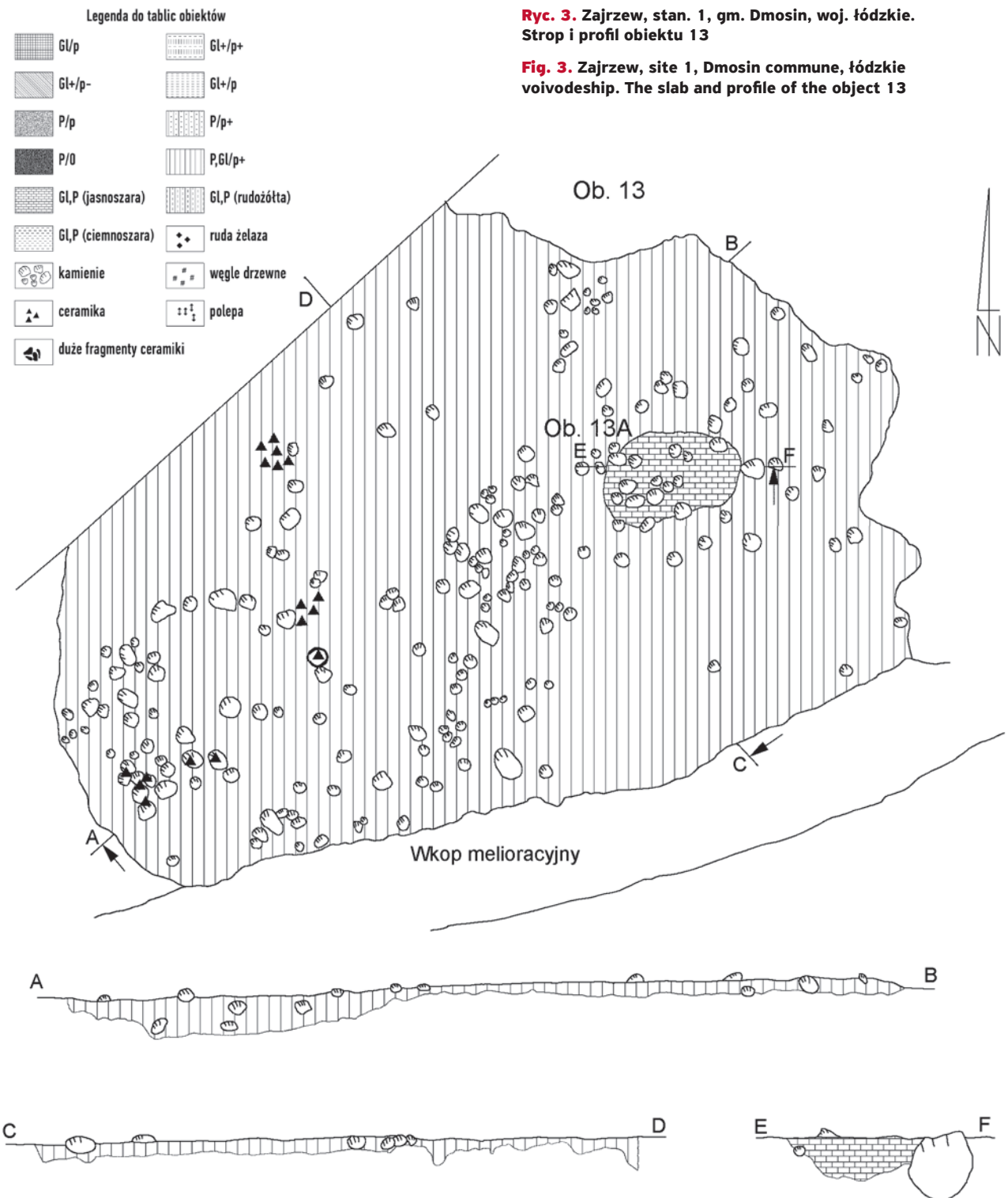
Odkryto 30 obiektów zawierających materiał zabytkowy, z reguły ceramikę (ogółem 558 fragmentów), pozwalającą datować je na okres wpływów rzymskich. Zdecydowana większość z nich położona była na północno-zachodnim odcinku wykopu (Ryc. 2), tworząc dość zwartą jednostkę o charakterze osady. Włączono do niej także 38 odkrytych w tym rejonie innych obiektów bez datującego materiału zabytkowego, przeważnie dołków posłupowych.

Przy północnej krawędzi wykopu odsłonięto obiekt 13 (Ryc. 3), stanowiący resztki budowli. Jej północno-zachodni narożnik znajdował się poza obszarem wyznaczonym do badań, południowy skraj został zniszczony współczesnym rowem melioracyjnym, a strop orką. Zachowała się ona w postaci zalegającej horyzontalnie próchnicznej warstwy o zarejestrowanych wymiarach 560 × 420 cm, prostokątnym (owalnym?) zarysie i miąższości od 10 cm we wschodniej do 50 cm

w zachodniej partii. Dłuższa oś budowli zorientowana była na kierunku południowy wschód – północny zachód. W stropie warstwy oraz na jej niższych poziomach wystąpił luźny, kilkuwarstwowy bruk kamienny, stanowiący najprawdopodobniej świadectwo sukcesywnego wykładania kamieniami dna chaty w trakcie całego jej użytkowania (Ryc. 3). Niewykluczone, że kamienie stanowiły także rozrzucone części wewnętrznych kamiennych konstrukcji, np. paleniska. W części południowo-wschodniej budowli, pod spągami poziomu użytkowego, odkryto miseczkowatą jamę o głębokości 30 cm, wypełnioną jasnoszarą próchnicą (obiekt 13A), a w części północno-zachodniej lejowatą jamę o średnicy 1 m, głębokości 70 cm (obiekt 13E), zawierającą gliniasty piasek z kamieniami (Ryc. 4, 5). Przy zachodniej krawędzi obiektu znajdował się dołek posłupowy. Część naziemną budowli tworzyły zapewne ściany wzniesione w zrębowej konstrukcji oraz dach zbudowany w oparciu o zewnętrzne sochy i ślepię. Nie odkryto śladów otworu drzwiowego znajdującego się być może poza zbadaną częścią budynku. Prawdopodobnie w jej wnętrzu znajdowało się także palenisko, po którym pozostały liczne węgle drzewne. Z poziomu użytkowego budowli pozyskano 280 fragmentów naczyń, w tym jedno w całości zachowane miniaturowe naczynko – grubościenną czarkę o chropowatych ścianach. Ponadto zawierała ona polepę, bryłkę żelaznej łupki i fragment zwierzęcej kości.

Obiekt 13 z Zajrzewa stanowi przykład dużych budowli kultury przeworskiej zbudowanych w konstrukcji zrębowej (Jadczykowa 1983, 190, 193, ryc. 4, tab. 2; Skowron 2006, 35). Według stanu badań z 1983 roku podobną konstrukcją ścian zarejestrowano w 120 na 404 odkrytych chat. Wyróżnić wśród nich należy np. chatę nr 1 z Obrowca, województwo opolskie, o wymiarach 6 × 6,8 m z jamą piwniczną oraz chatę nr 20 z Przywozu, o wymiarach 3,3 × 6,4 m, zorientowaną dłuższymi ścianami na osi wschód-zachód (Jadczykowa 1983, 194, 196, 202, kat. 53, 62). W ostatnich latach analogiczne domostwa odkryto np. na dolnośląskich osadach w Krępnicy, stanowisko 8, Nowej Wsi, stanowisko 4 i Jaryszowie, stanowisko 10 (Błazejewski 2007, 179, 180, 189, ryc. 6, 8, 16; Pazda *et al.* 2007, 207, 209, ryc. 16:129, 132, 133, 17:135, 144, 146; Kamyszek 2004, 179, ryc. 15:2, 16-19). Jedenaście budynków o powierzchniach nieco mniejszych (11-21 m²) od budynku zajrzewskiego odkryto w Grodzisku Dolnym, stanowisko 22, nad Wisłokiem (Podgórska-Czopek 2009, 68). Na obszarze środkowego i dolnego dorzecza Bzury sąsiadującym od północnego-wschodu z regionem dmosińskim zarejestrowano 23 z reguły prostokątne budynki o powierzchni 10-30

Ryc. 3. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Strop i profil obiektu 13

Fig. 3. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. The slab and profile of the object 13

m², przy czym tylko jeden w osadzie w Sochaczewie cechowała zrębowa konstrukcja ścian, a inny, w Różycach Starej Wsi, posiadał dach wzniesiony na sochach i słęmienu (Skowron 2006, 36-37, tabl. 13, 62).

Specyfika zajrzewskiej budowli polega głównie na obecności w niej bruku. Podobne konstrukcje rzadko występowały w domostwach ludności kultury przeworskiej. Zarejestrowano je np. na Górnym Śląsku w chatach osad w Częstochowie-Wyczerpach oraz w Kościeliskach, w Rybnej Kolonii i Ligocie

(Godłowski 1969, 305, 323, ryc. 11, 14; Jadczykowa 1983, 215, kat. 11, 30, 39, 65). W rejonie dorzecza Bzury bruki odkryto w wnętrzach naziemnego budynku nr 1 z Antoniewa, budowli o powierzchni około 30 m² w Różycach Starej Wsi, stanowisko 3, oraz ziemianki nr 4 z Wólki Łasieckiej. Bruki kamienne nie są typowym elementem zamieszkałych domostw, a obiekty,

Ryc. 4. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Spąg obiektu 13 z widocznymi jamami 13B-E

Fig. 4. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. The thill of the object 13 with visible hollows 13B-E

w których one występują, interpretuje się inaczej. Sądzi się, że niektóre z nich, np. w Różycach Starej Wsi, służyły jako budynki gospodarcze, szczególnie kuźnie (Wiklak 1995, 177-178) lub inne budowle o wyraźnym charakterze pracownianym, na przykład warsztat 4/384A z osady w Rawie Mazowieckiej 3 w woj. łódzkim (Skowron 2007, ryc. 7). Świadczyłyby o tym m.in. znajdowane w nich bryłki łupki żelaznej. Taką bryłkę odkryto także w zajrzewskiej budowli. Inny pogląd głosi, że tego rodzaju konstrukcje kamienne są charakterystyczne dla łaźni typu sauna. W ten sposób są określane podobne obiekty, np. w Antoniewie i Wólce Łasieckiej (Skowron 2006, 41-42). Skłonni jesteśmy podobnie wyjaśniać funkcję chaty z Zajrzewa. Przemawiałoby za tym, poza luźnym brukiem i innymi skupiskami kamieni, także gliniaste podłoże obiektu oraz skromna ilość materiału zabytkowego w jego wnętrzu. W tym obrazie mieściłyby się także dwie gliniaste jamy napelniane być może w razie potrzeby wodą. Istnieje oczywiście także możliwość, że był to budynek wielofunkcyjny, służący także do zamieszkania.

Na południowo-zachodnim skraju wykopu odkryto obiekt 23A (Ryc. 6) o interesujących cechach. Była to grupa kamieni stanowiąca najpewniej pozostałość konstrukcji wzniesionej na planie owalu o wymiarach około 120 × 60 cm. W przekroju tworzyła ona nieckowatą jamę z wyraźnym miseczkowatym przegłębieniem w części północnej. Obiekt ten zniszczono głęboką orką, a jego rozwleczone górne partie utworzyły prawdopodobnie tzw. obiekt 23B (Ryc. 6). Niektóre z kamieni noszą ślady oddziaływania wysokiej temperatury, a pomiędzy nimi znaleziono liczne bryłki łupki żuźlowej, węgle drzewne oraz jeden fragment naczynia. Nie była to typowa dymarka z kotlinką służąca do przetopu rudy, lecz rodzaj warsztatu służącego do wygrzewania łupki żelaza, czyli końcowego etapu obróbki półproduktu pochodzącego z dymarki. Analogiczny obiekt interpretowany jako urządzenie wygrzewcze lub przekuwalnia odkryto także w osadzie w Jaryszowie, stanowisko 10 (Kamyszek 2004, 196, ryc. II:1, 2, 12).

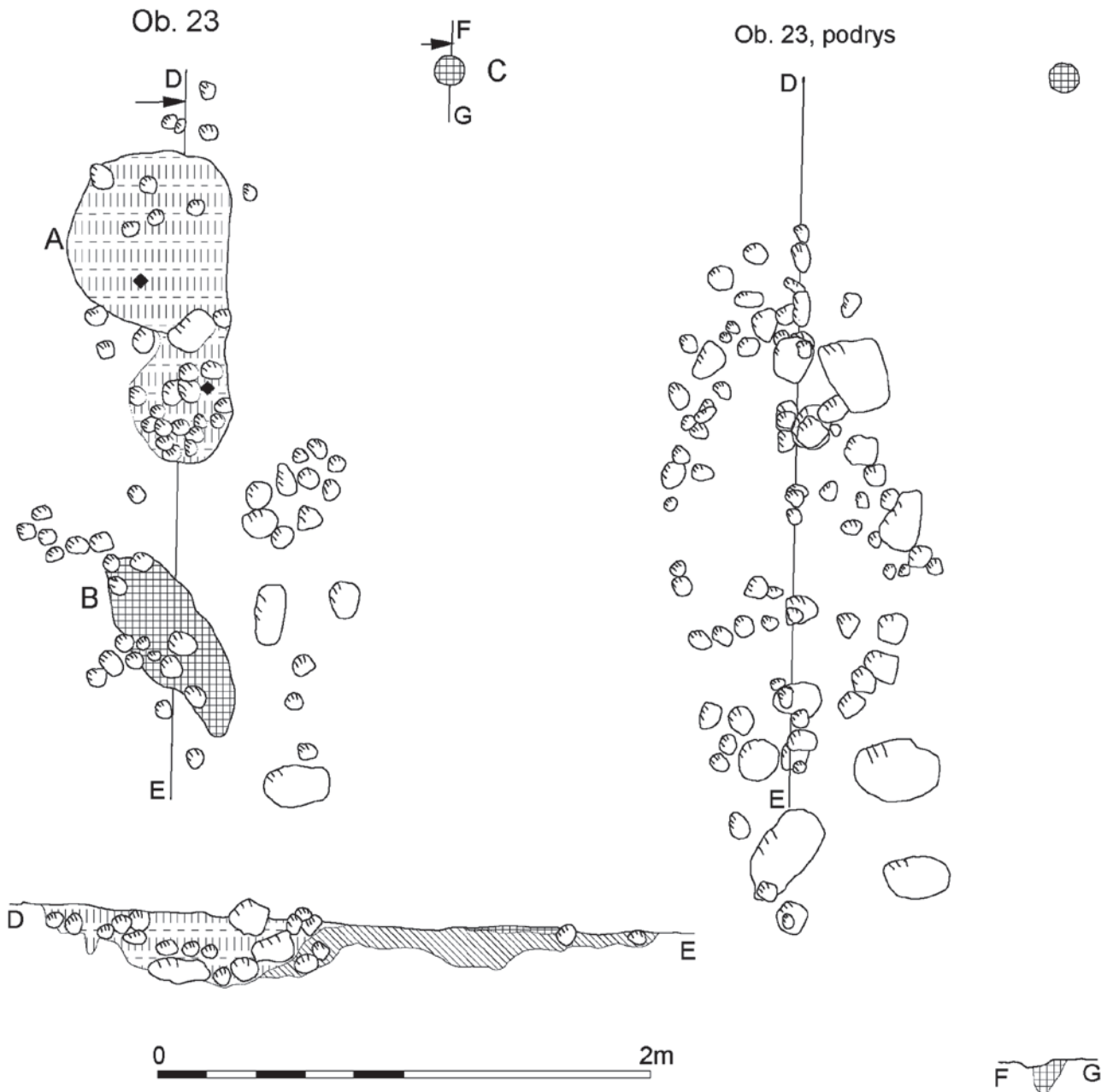
W centralnej części wykopu, na wschodnim skraju obszaru skoncentrowanego występowania obiektów kultury przeworskiej, odkryto dwa paleniska (obiekty

Ryc. 5. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Jama 13E, przekrój S-N

Fig. 5. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Hollow 13E, S-N section

116 i 130). Sąsiadowały od północy z obszarem występowania gleby organogenicznej ukształtowanej w dnie niewielkiego zbiornika wodnego. Palenisko 116 (Ryc. 7) tworzył dwuwarstwowy bruk ułożony na planie owalu o wymiarach 160 × 150 cm, w nieckowatej jamie o głębokości 40 cm wypełnionej piaskiem, próchnicą i węglami drzewnymi. Pozyskano z niej dwa fragmenty ceramiki. Palenisko 130 (Ryc. 8) zostało powierzchniowo rozorane. Zachowało się jako trapezowata jama o wymiarach 280 × 200 cm na poziomie identyfikacji, głębokości do 20 cm i nieckowatym przekroju pionowym. W jej

Ryc. 6. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekt 23 – warsztat metalurgiczny, partia spągowa. Partia górna obiektu zniszczona orką

Fig. 6. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Object 23 – a metallurgical workshop, the thill part. The top part of the object is destroyed by ploughing

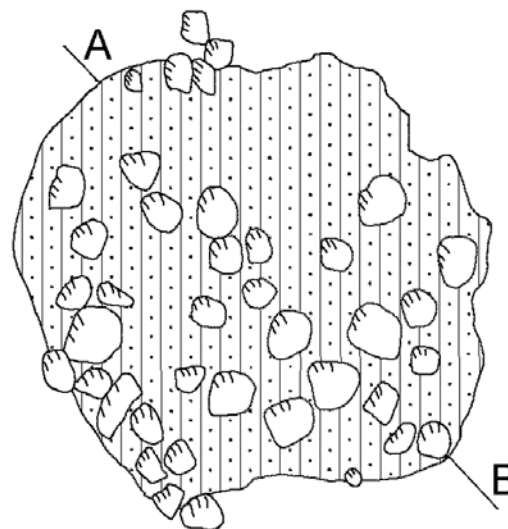
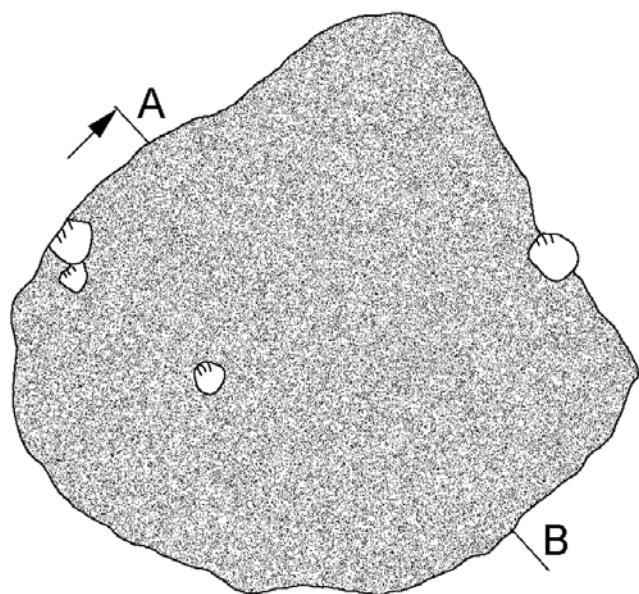
wypełnisku znajdował się także miejscami dwuwarstwowy bruk oraz około 40 fragmentów cienkościennego, czernionego naczynia (naczyn?), węgle drzewne, polepa i wiór krzemienisty. Otwarte, zewnętrzne paleniska położone poza zabudowaną strefą, niekiedy w pobliżu cieków i zbiorników wody, innym razem wokół centralnych placów, stanowią częsty element krajobrazu osad kultury przeworskiej. Wśród różnych przypisywanych im funkcji (m.in. gospodarczych, sepulkralnych) wymieniany jest także ich związek z obrzędowością religijną lub społeczną, a także funkcjonowaniem lokalnej

władzy (Podgórska-Czopek 2009, 68; Gorzkowska 2004, 125-17; Skowron 2006, 43). Naszym zdaniem podobne funkcje pełniły także opisane wyżej paleniska w Zajrzewie. Nie służyły one bowiem jako np. miejsca kremacji zwłok i nie charakteryzowały się znamionami gospodarczego użytkowania. Trzecie palenisko (obiekt 239) odkryto w sąsiedztwie obiektu 23. Cechowały go niewielkie wymiary (40 × 30 cm, głębokość 25 cm) i obecność kilku kamieni w stropie. Jego wypełnisko, zagłębione w zbitej glinie, zawierało jedynie czarną próchnicę z węglami drzewnymi i około 140 fragmentów jednego cienkościennego naczynia. Obiekt ten stanowił najprawdopodobniej ślad ogniska, na którym warzono strawę w garnku.

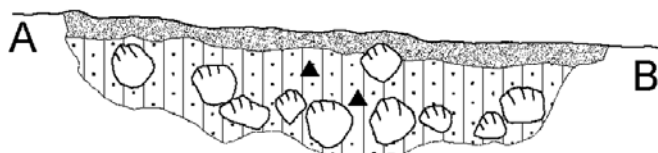
Obiekt 236 (Ryc. 9) położony przy południowym skraju południowo-wschodniej części badanego obszaru,

Ob. 116

Ob. 116, podrys

0 2m

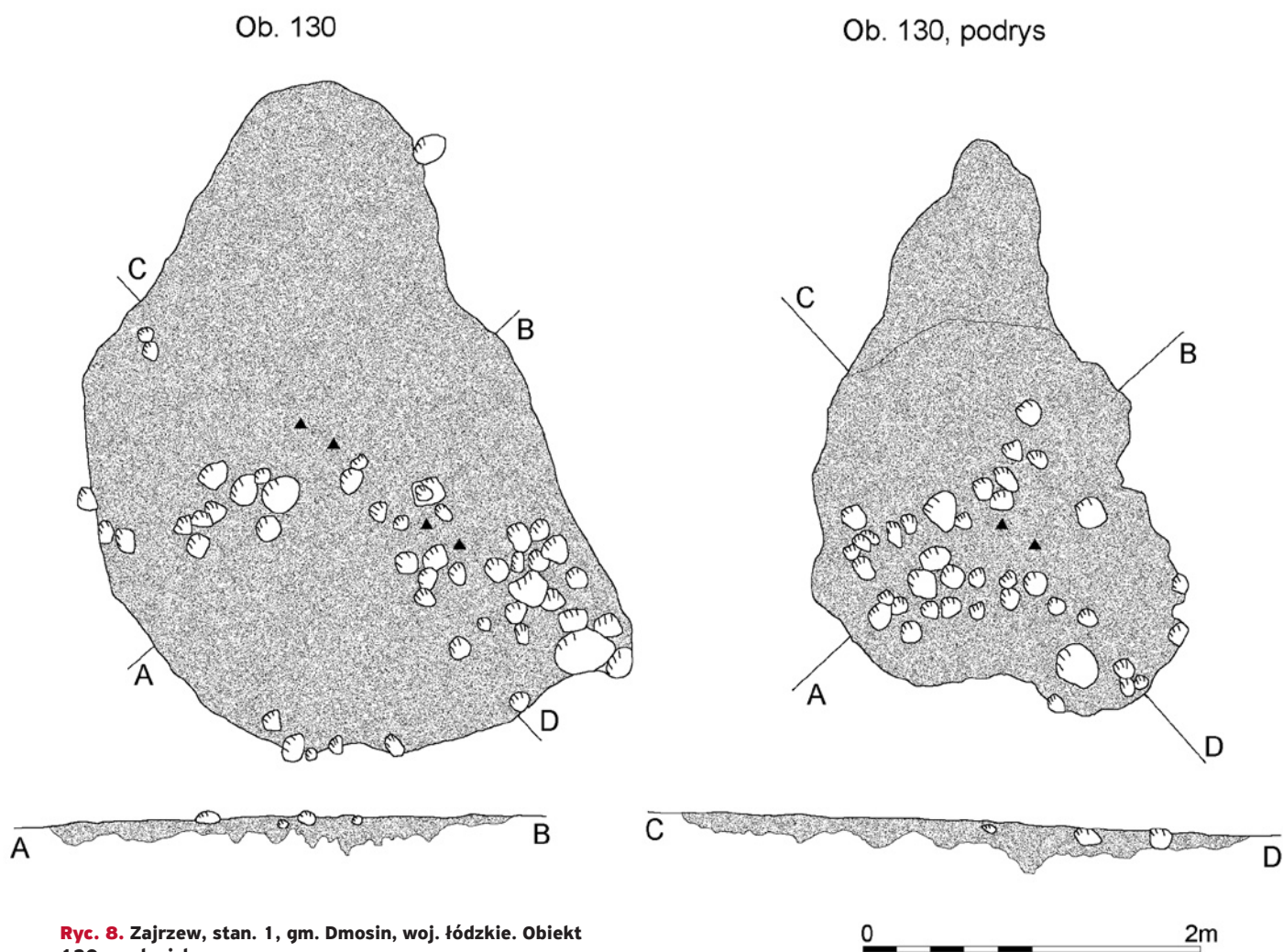
Ryc. 7. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekt 116 – palenisko

Fig. 7. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Object 116 – a hearth

charakteryzował się znacznymi rozmiarami (około 550 × 150 × 80 cm), dwuczłonowym, L-kształtnym zarysem stropu i obecnością grupy trzech dużych kamieni w spągu najgłębszej, centralnie położonej części jamy. Wypełniony był mocno zbitą czarną próchnicą przemieszaną z gliną. Ponad skupiskiem kamieni odkryto liczne ułamki silnie, wtórnie przepalanej, grubościennych ceramiki. Fragmenty te są mało starannie ukształtowane i nie można z nich ekstrapolować żadnego kształtu. Natomiast większość z nich ma jedną z powierzchni płaską, a drugą nierówną, obrzucaną. Prawdopodobnie są to resztki kopułki niewielkiego pieca garncarskiego z dostępem do paleniska przez jamy przypiecowe; dłuższym od strony zachodniej i krótszym od południa. Na dwóch fragmentach zachowały się odciski żerdzi drewnianych o średnicy 1,2 cm. Stanowiły one najpewniej część drewnianego stelaża kopuły pieca. Z kolei inny duży fragment jest wyraźnie wylepiony obustronnie i jest znacznie grubszy od pozostałych. Jego lekkie wygięcie może świadczyć, że jest to element sklepienia kopuły. Polepa z kopuły wystąpiła tu w towarzystwie

ułamków naczyń glinianych i wióra krzemienego. Kopułki takich pieców wymieniano po zużyciu, a rumowisko polepy zakopywano zwykle obok. Zapewne krótsza jama przypiecowa była chronologicznie starsza i można ją wiązać z pierwszą fazą użytkowania. W następstwie mogła posłużyć jako miejsce, w którym zakopano użytą część pieca. Piece garncarskie do wypału naczyń lepionych są znane z terenów kultury przeworskiej. Są one mniejsze, mają prostszą konstrukcję od tych do wypału naczyń toczonych. Budowano je zapewne w przypadkach potrzeby uzupełnienia stanu naczyń gospodarskich i nie były nastawione na masową produkcję. Piece takie odsłonięto między innymi na osadach kultury przeworskiej w Siemiechowie 2, Wólce Łasieckiej 2 i Antoniewie (Jażdżewska 2001, 256; Bender 1980, 349-350; Skowron 2006, 42, tabl. 9, 10). Charakterystyczny kształt jam przypiecowych wynikał najprawdopodobniej z dwufazowości funkcjonowania pieca. Po ustaniu pierwszej fazy odnowiono kopułkę pieca i zmieniono lokalizację dostępu do niego.

Poza opisanymi wyżej obiektami na badanym obszarze odkryto pięćdziesiąt śladów słupów i pali, z czego jedynie osiem (obiekty: 163, 168, 187, 201, 204, 244, 247, 259) we wschodniej części wykopu. Pozostałe znajdowały się w strefie zdominowanej przez obiekty z ceramiką kultury przeworskiej. Były to w stropie koliste lub owalne albo czworoboczne, a w przekroju klinowate albo prostokątne i trapezowate jamy o szerokości nie przekraczającej 50 cm i głębokości od 15 do 50 cm. Zawierały

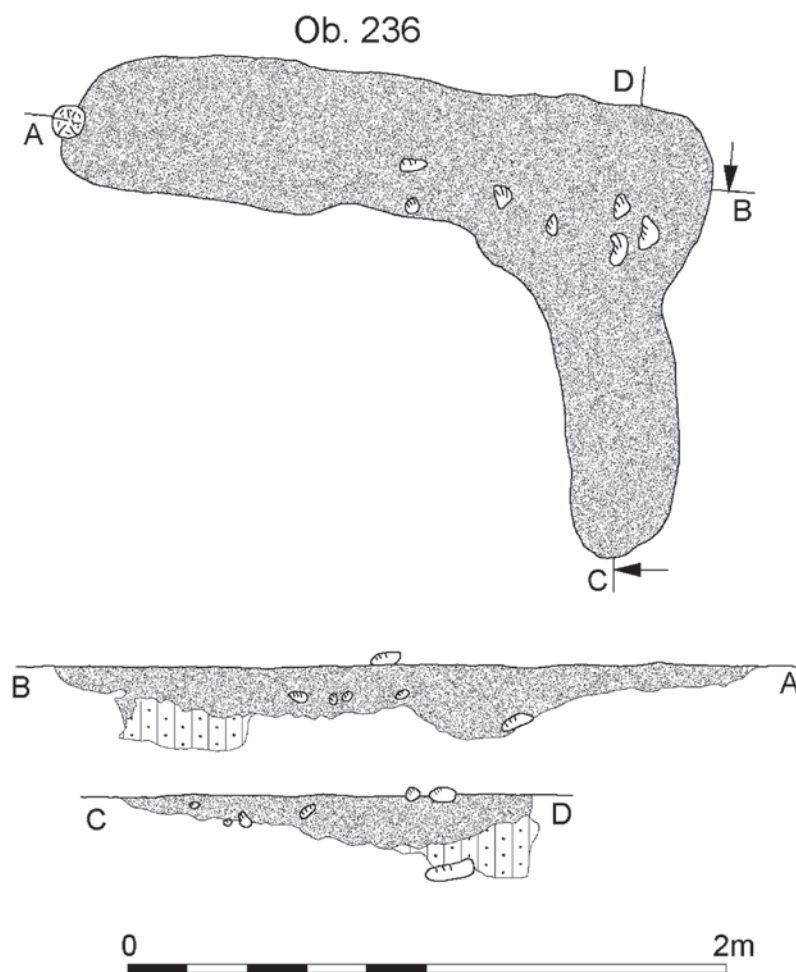
Ryc. 8. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekt 130 – palenisko

Fig. 8. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Object 130 – a hearth

one mocno zbitą czarną próchnicę oraz w dwudziestu jeden przypadkach mniejszą lub większą ilość bryłek polepy. W niektórych (obiekty: 18, 19, 38, 95) wystąpiły kamienie. Znaczna część z nich rozmieszczona była wzdłuż osi południowy wschód – północny zachód, tworząc przynajmniej dwa rzędy miejscami równoległe, a miejscami stykające się ze sobą. Obydwa rzędy zaczynały się w rejonie zachodniego skraju oczka wodnego, po czym rząd północny (dołki 97-89-73-68-60-30-31-34-38-37; Ryc. 10-13) kończył się przy chacie (obiekt 13), a rząd południowy (dołki 95-94-93-92-74-53-41-44-50-14-11?-18-19; Ryc. 14) około 10 m na zachód od niej. Taki układ dołków postępowych sugeruje istnienie ogrodzenia terenu wokół ówczesnych ludzkich siedzib lub przynajmniej wokół niektórych znajdujących się na ich terenie domostw. Analogiczną sytuację odnotowano na osadzie w Krętnicy, stanowisko 8, gdzie trzy domostwa tworzyły zagrodę otoczoną płotem (Błażejewski 2007, ryc. 3). Podwójny rząd słupków w zajrzewskiej osadzie może świadczyć o względnie dużej złożoności konstrukcji ogrodzenia lub dwóch fazach jego budowy.

Trzecia liczna grupa dołków postępowych (16, 20, 23C, 24, 25 i 55) sąsiadowała od północy z domniemaną pracownią metalurgiczną (obiekt 23A).

Materiał zabytkowy kultury przeworskiej odkryto w 23. innych poza wyżej wymienionymi zabytkach nieruchomych, przy czym w dwunastu wystąpiła ceramika oraz inne zabytki, w jedenastu jedynie ceramika. Precyzyjne określenie ich funkcji nie zawsze jest możliwe. Obiekty tego rodzaju towarzyszą zawsze bardziej trwałym siedzibom ludzkim jako naturalne lub celowo wykonane zagłębienia gromadzące odpadki. Nazywane są najczęściej jamami śmietnikowymi lub bardziej ogólnie jamami osadniczymi. Najbardziej charakterystycznym obiektem tej kategorii był obiekt 5 (Ryc. 15) położony w zachodniej części badanego obszaru, przy północnym skraju wykopu. Stanowiła go prostokątna jama o wymiarach 180 × 120 w stropie i głębokości 85 cm wypełniona kilkoma warstwami gliny przemieszanej w różnych proporcjach z próchnicą, z dużą domieszką węgla drzewnych oraz ponad dwustoma bryłkami polepy i dziewięcioma fragmentami ceramiki. Jamy 17 i 138 położone były w sąsiedztwie obiektu 23, czyli domniemanego miejsca obróbki rudy żelaza. Były

Ryc. 9. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie.
Obiekt 236 – piec garncarski

Fig. 9. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie
voivodeship. Object 236 – a potter's kiln

to miseczkowate jamy o wymiarach odpowiednio 60 × 60 cm i 90 × 65 cm oraz głębokości 40 i 20 cm, w których odkryto fragmenty ceramiki, polepę, a w jamie 138 także fragmenty kości. Jama 98 zlokalizowana przy południowym skraju osady to dół o wymiarach 170 × 80 cm z ceramiką, polepą i fragmentami kości. Obiekty z jedynie nielicznymi fragmentami ceramiki to większe i mniejsze jamy o zróżnicowanych wymiarach (do 380 cm w stropie i do 80 cm głębokości) i kształtach, np. obiekty 54, 65, 86 i 266.

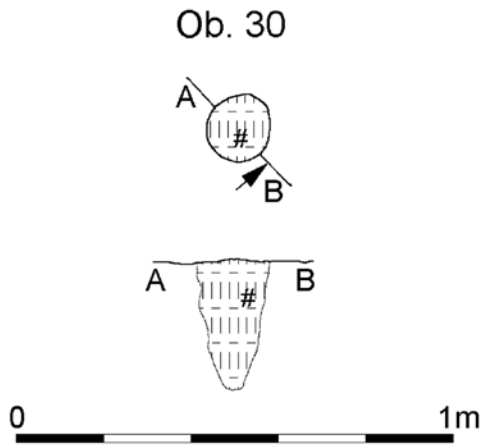
Znaczącą ilościowo grupę tworzy dziewiętnaście obiektów zawierających mało charakterystyczny materiał zabytkowy, głównie polepę i węgle drzewne. Cechuje je przeważnie owalny bądź kolisty zarys w stropie, nieckowaty lub miseczkowaty przekrój pionowy oraz głębokość nie przekraczająca 50 cm. Nie możemy, co prawda, pewnie ustalić ich chronologii, lecz ich położenie w zachodniej i centralnej partii wykopu wskazuje na związek ze strefą funkcjonowania osady kultury przeworskiej.

Organizacja przestrzenna osady

Obiekty datowane materiałem zabytkowym kultury przeworskiej, naniesione na plan przedstawiony na rycinie 16, tworzą obraz południowo-wschodniego skraju osady położonej na terasie nadzalewowej Brzuśni. Jej centrum znajdowało się najprawdopodobniej na północ od krawędzi projektowanej autostrady i tym samym poza badanym obszarem. Południową granicę zamieszkałej części osady wyznaczało podwójne (lub dwufazowe) ogrodzenie wsparte o słupki i paliki, do którego od północy przylegał budynek najprawdopodobniej powszechnego użytku – łaźni? (obiekt 13). Na południe od parkanu rozciągała się nie zamieszkała strefa gospodarczego przeznaczenia. Znajdowały się w niej doły śmietniskowe (obiekty 5 i 98), warsztat metalurgiczny (obiekt 23) wraz z bliżej nieokreślonymi drewnianymi konstrukcjami oraz dwufazowy piec garncarski (obiekt

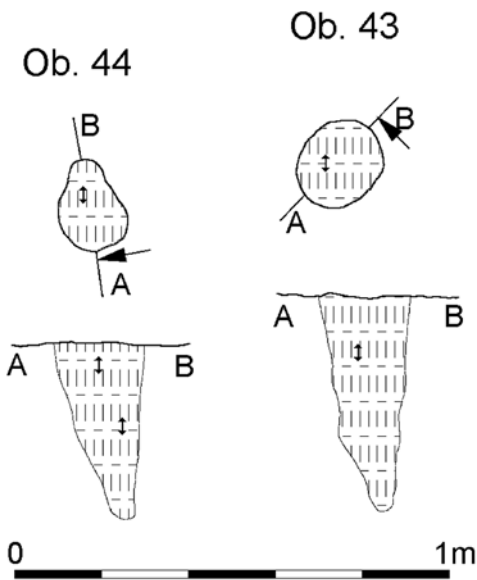
236). Na wschodnim obrzeżu tej strefy, nad oczkiem wodnym, położona była strefa z dwoma kamiennymi paleniskami (obiekty 116 i 130) wykorzystywanymi najprawdopodobniej przy kultuwowaniu obrzędów lub urządzaniu wieców lokalnej społeczności.

Taka lokalizacja i organizacja przestrzenna jest typowa dla osad kultury przeworskiej na terenie Mazowsza i środkowej Polski. Wszystkie położone są w pobliżu cieków wodnych lub w dolinach rzek. W osadach mazowieckich, głównie z okresu przedrzymskiego, ale i rzymskiego, czytelny był podział na strefy gospodarczo-produkcyjną i mieszkalną (Michałowski 2003, 102, 180-181). Przykładowo, w osadzie w Antoniewie rozlokowanej nad Bzurą i datowanej od fazy A₂ młodszego okresu przedrzymskiego do przełomu er, poza częścią zajęta przez domostwa wyróżniono strefę zajęta m.in. przez piec wolno stojący, obiekt o przeznaczeniu sakralnym i osobny plac otoczony paleniskami (Skowron 2006, 33). W podobnie datowanej nadpilickiej osadzie w Stobnicy-Trzymorgach, stanowisko 2, na skraju obszaru zabudowanego budynkami mieszkalnymi znajdowały się obiekty o najprawdopodobniej kultowym przeznaczeniu oraz paleniska (Wiklak 1983). Elementami wyróżniającymi osadę zajrzewską jest płot biegnący

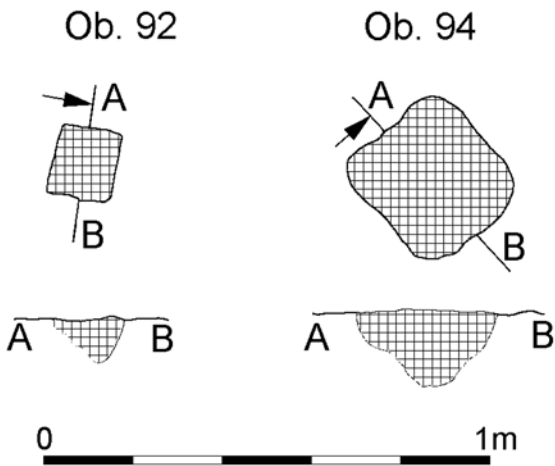
Ryc. 10. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekt 30 – dołek postłupowy

Fig. 10. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Object 30 – a post hollow

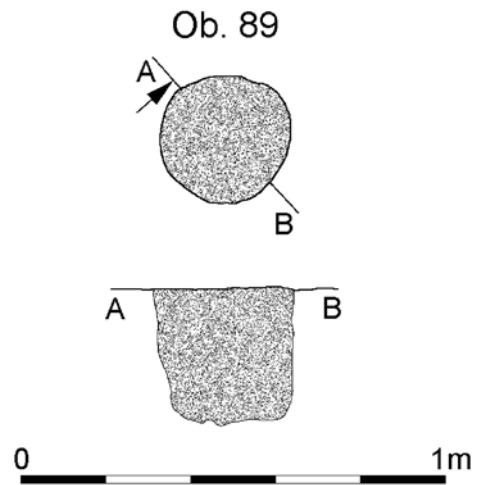
Ryc. 11. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekty 43, 44 – dołki postłupowe

Fig. 11. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Objects 43 & 44 – post hollows

Ryc. 12. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekt 68 – dołek postłupowy

Fig. 12. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Object 68 – a post hollow

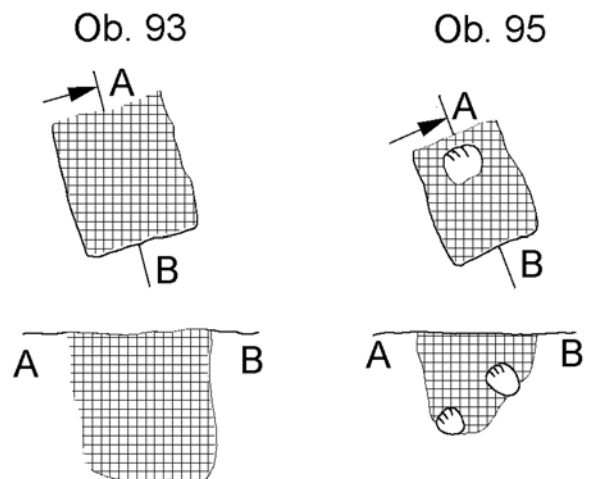
Ryc. 13. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekt 89 – dołek postłupowy

Fig. 13. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Object 89 – a post hollow

▼

Ryc. 14. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekty 92-95 – dołki postłupowe

Fig. 14. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Objects 92-95 – post hollows

Ryc. 15. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekt 5, przekrój S-N

Fig. 15. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Object 5, S-N section

między najprawdopodobniej jej strefą mieszkalną i produkcyjną oraz osobne miejsce z paleniskami położone nad lokalnym zbiornikiem wody, przeznaczone dla zgromadzeń osiedlowej społeczności.

Ceramika kultury przeworskiej (*J. Skowron*)

Zbiór ułamków ceramiki kultury przeworskiej z Zajrzewa 1 obejmuje 601 fragmentów, w tym 558 fragmentów pochodzących z obiektów i poddanych analizie. Jest to zbiór niewielki i mało reprezentatywny. Składa się nań jednak zarówno ceramika grubościenna, której technologia wykonania odpowiada grupie naczyń gospodarskich, jak i cienkościenna – uchodząca za stołową. W efekcie pod względem formalnym wyróżniono pięć różnych naczyń, które w rozpoznano w całości (Ryc. 17:1; 18:1; 19:3, 4). Należy również dodać, że znaczna większość materiału ceramicznego kultury przeworskiej zebranego w trakcie wykopaliisk w Zajrzewie, stanowisko 1, nosi wyraźne ślady przypowierzchniowej destrukcji polegającej na wypłukaniu i częściowo zwietrzeniu. Wydaje się, że zabytki te zalegały przez długi czas na przemian w środowisku mocno wilgotnym i suchym.

Pod względem technologicznym grupa naczyń grubościennych jest dość jednorodna. Wszystkie zabytki ceramiczne z tej grupy wykonano z gliny z dodatkiem domieszki schudzającej w postaci średnio i grubo ziarnistego piasku. Ponadto można też zaobserwować krusz granitowy, z reguły gruboziarnisty, o średnicy ziaren około 1-2 mm. Tylko sporadycznie występuje tłuczeń ceramiczny i zupełnie śladowo domieszka organiczna. Ta ostatnia mogła znaleźć się w glinie garncarskiej przypadkowo, co jednak nie wyklucza także jej intencjonalnego stosowania. Na powierzchni wielu ułamków naczyń można zauważyć płytki miki o wielkości $2 \times 2/3$ mm. Mika była zapewne naturalnym składnikiem mineralnym. Jej większe ilości występujące na powierzchniach naczyń mogły być wydobywane intencjonalnie w celach zdobniczych.

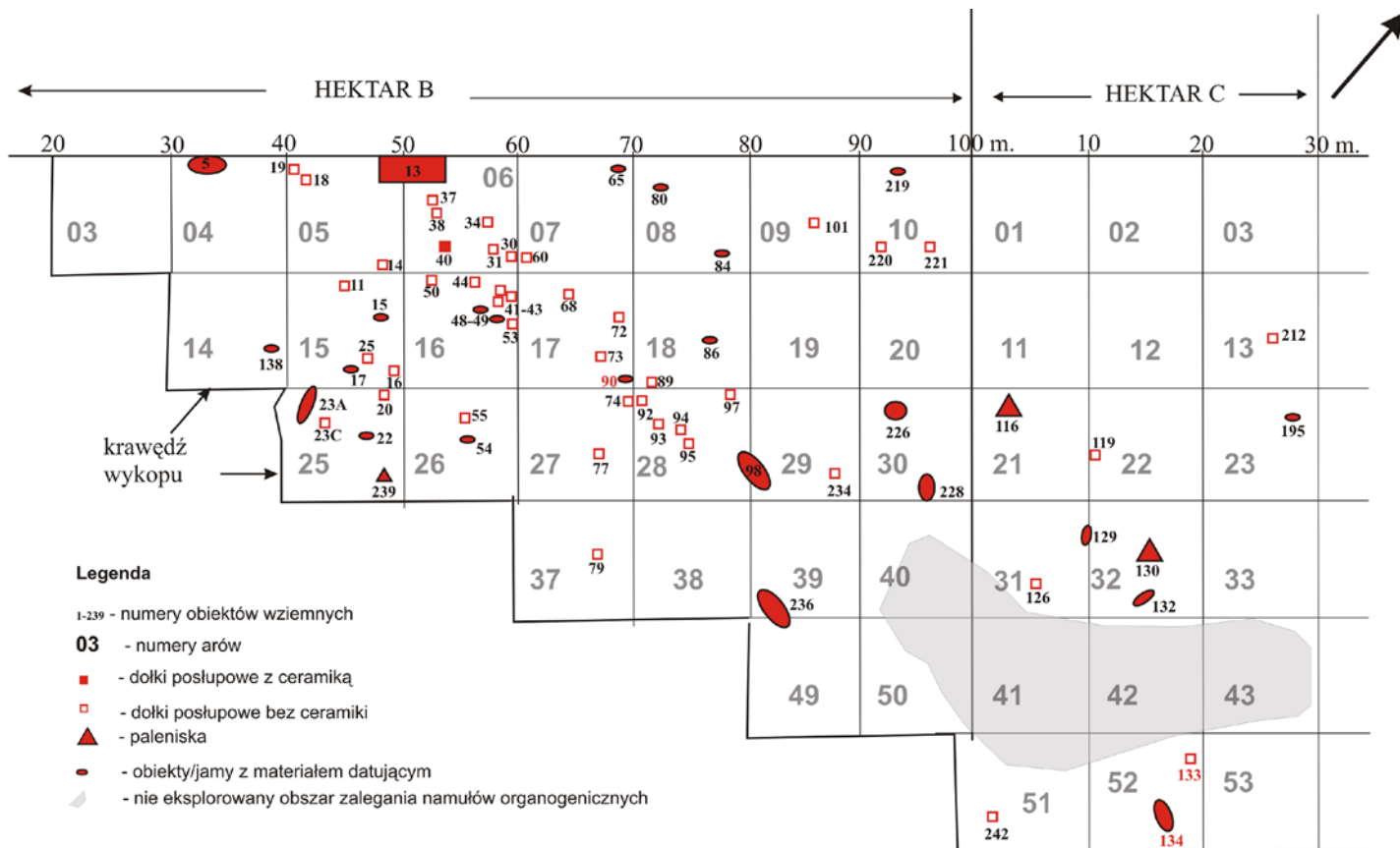
Naczynia grubościenne charakteryzują się dobrym, twardym wypałem w atmosferze utleniającej. Niektóre zachowane wylewy mają ślady zaczernień krawędziowych i są ciemniejsze w przełomach. Ta część naczyń musiała podczas wypału otrzymywać mniej tlenu. Może to świadczyć o wypalaniu tych garnków, odwróconych do góry dnem w piecach garncarskich. Powierzchnie zewnętrzne naczyń grubościennych są szorstkie, niektóre wyraźnie intencjonalnie obrzucane średnioziarnistym piaskiem, prawdopodobnie w fazie podsuszania przed wypałem. Na nielicznych fragmentach widać ślady zagładzania powierzchni podwylewowych, powyżej załomu brzuśca lub przydennych, co było powszechną praktyką stosowaną w produkcji naczyń gospodarskich, najczęściej średniej wielkości. Niektóre z naczyń lub fragmentów naczyń mają powierzchnie gładkie, zdobione ornamentem w postaci pionowych linii rytych lub delikatnych odcisków patyka. Pochodzą z obiektów 13 i 236AB (Ryc. 18; 19:2). Barwa powierzchni zewnętrznej zamyka się w gamie barw od ciemnożółtej przez pomarańczową do brunatnej. Powierzchnie wewnętrzne naczyń są zwykle gładkie, rzadziej lekko szorstkie, barwy żółtej lub brunatnej. Niektóre fragmenty naczyń mają powierzchnię gładką, czernioną.

Naczynia grubościenne

Spośród form naczyń grubościennych, które udało się rozpoznać wśród ceramiki kultury przeworskiej w Zajrzewie 1 należy wymienić kolejno:

- niewielkie naczynie przypominające czarkę lub czerpak, ale zaopatrzone pierwotnie w ucho z obiektu 13 (Ryc. 17:1). Ma ono średnicę 6,2 cm i wysokość 3,4 cm. Wylew wyraźnie zwęża się ku górze, a krawędź jest obła. Naczynie jest lekko asymetryczne. Z uwagi na rozmiary być może jest to miniaturka czerpaka.

- fragment z obiektu 13 to ułamek wylewu i górnej partii brzuśca naczynia o zaokrąglonym profilu. Wylew ma średnicę około 20,5 cm, jest wychylony, krawędź

jest płaska (Ryc. 17:4). Wydaje się, że można je umieścić w obrębie grupy I/2 według T. Liany i datować na fazę B₁ starszego kresu rzymskiego (Liana 1970, 438-439). Podobną formę reprezentuje na przykład naczynie z grobu 20/1934 z Gledzianówka 1, województwo mazowieckie (Kaszewska 1977, tabl. 15: 9), datowane na starszy okres rzymski.

- zrekonstruowane rysunkowo naczynie baniaste z wysoko umieszczonym, zaokrąglonym załosem brzuśca z obiektu 13 (Ryc. 18:1). Ma ono średnicę wylewu około 15,5 cm i wysokość 18,2, cm. Wylew ustawiony pionowo o krawędzi lekko pogrubianej i zaokrąglonej. Powierzchnie naczyń są gładkie, barwy brunatnej. Zewnętrzna jest zdobiona ornamentem w postaci odcisków przypominających stempel, wykonanych narzędziem o płasko ściętym końcu, prawdopodobnie drewnikiem lub patykiem. Naczynia tego typu można zakwalifikować do grupy I/1 według T. Liany. Są one najbardziej charakterystyczne dla młodszego okresu przedrzymskiego i fazy B₁ starszego okresu rzymskiego. Wylew jest jedynie pogrubiany – należy więc sądzić, że należy ono do form młodszych (Liana 1970, 439). Podobne naczynia spotykamy na cmentarzysku w Oblinie 5, województwo mazowieckie, na przykład w grobach 129 i 135 (Czarnecka 2007, tabl. 129:13; 134:4). Oba zespoły grobowe są datowane na fazę A₃ młodszego okresu przedrzymskiego.

- niewielkie naczynie dwustożkowate, pochodzące z obiektu nr 236AB (Ryc. 19:3) i przypominające popularne w kulturze przeworskiej duże gospodarskie

Ryc. 16. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Rozrzut rzeczywistych i domniemanych obiektów kultury przeworskiej

Fig. 16. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. The dispersion of real and presumed objects of the Przeworsk culture

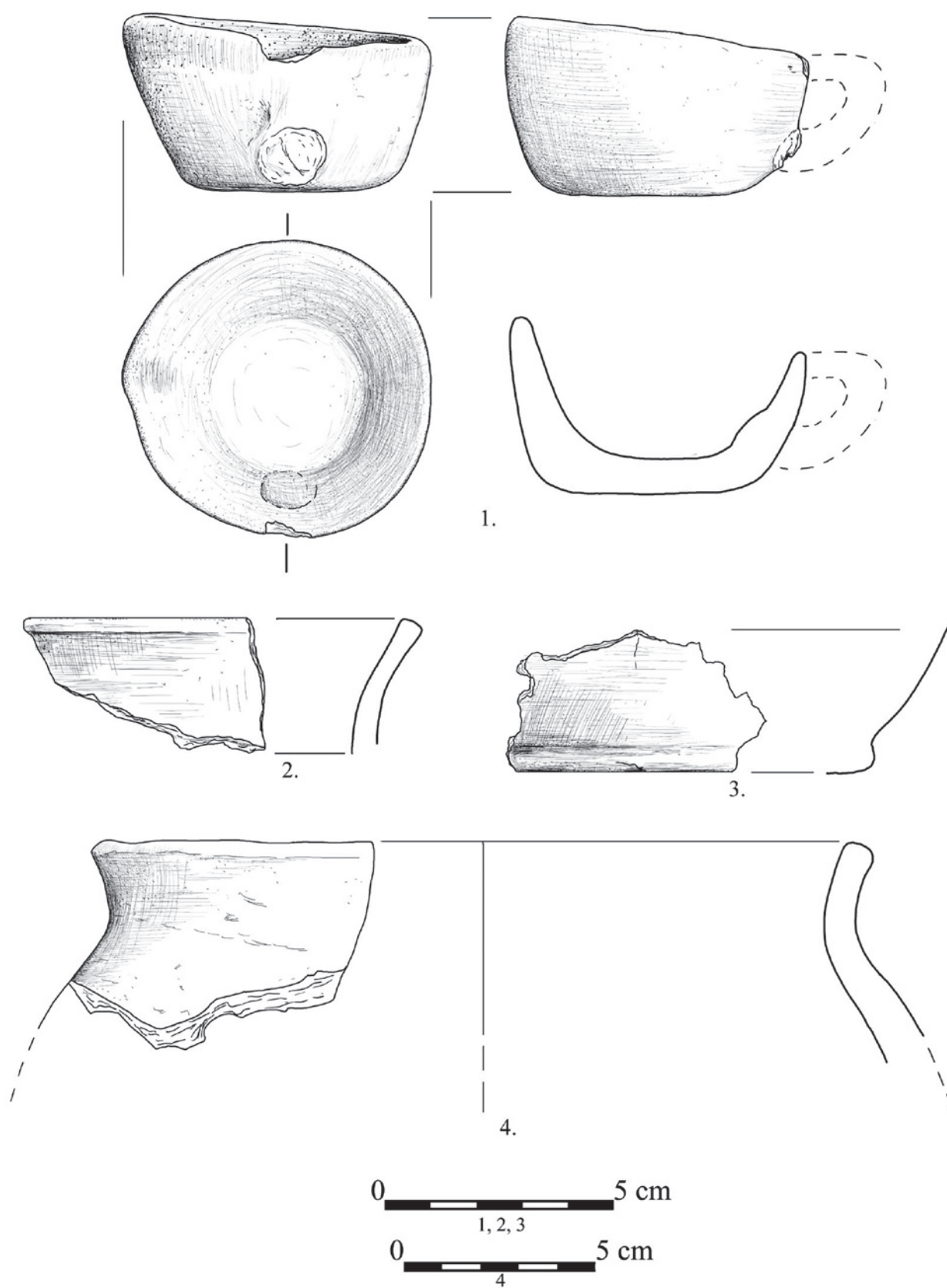
naczynia situlowate. Można domniemywać, że jest ono miniaturą takiego naczynia. Ma ono wysokość 7 cm, a średnica wylewu wynosi około 5,5 cm. Wylew naczynia jest ustawiony pionowo, a krawędź ma obłą. Naczynie mogło służyć jako kubek, choć jest niewielkie.

- pozostałe ułamki naczyń grubościennych mogą posłużyć jedynie do ogólnej charakterystyki formalnej. Są to fragmenty brzuśców naczyń z obiektu 13 (Ryc. 18:2, 3), z obiektu 236AB (Ryc. 19:2) oraz ułamki wylewów z obiektów 5 i 239 (Ryc. 20:2, 3). Większość tych ułamków pochodzi prawdopodobnie od form jajowatych, powszechnych w inwentarzach kultury przeworskiej w całym okresie jej trwania.

Naczynia cienkościenne

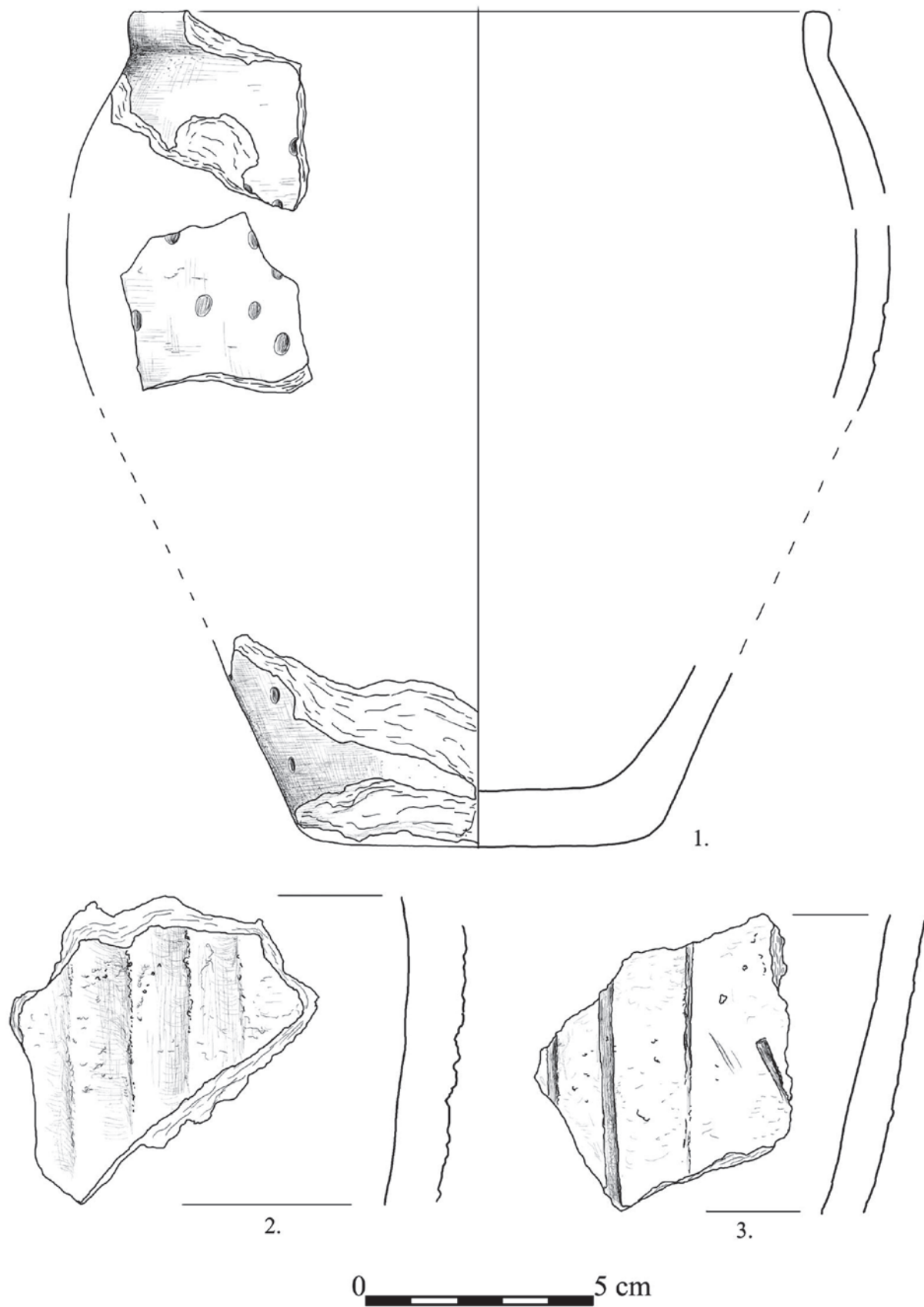
Naczynia cienkościenne różnią się pod względem technologicznym głównie składem masy ceramicznej i wyraźną delikatnością wykonania. W obrębie masy ceramicznej można zaobserwować tylko drobnoziarnisty piasek i bardzo nieliczną frakcję średnioziarnistego piasku.

Znaleziono jedynie dwa fragmenty naczyń tego rodzaju, wyklejone z kilku drobniejszych ułamków, które można próbować określić formalnie. Pozostałe

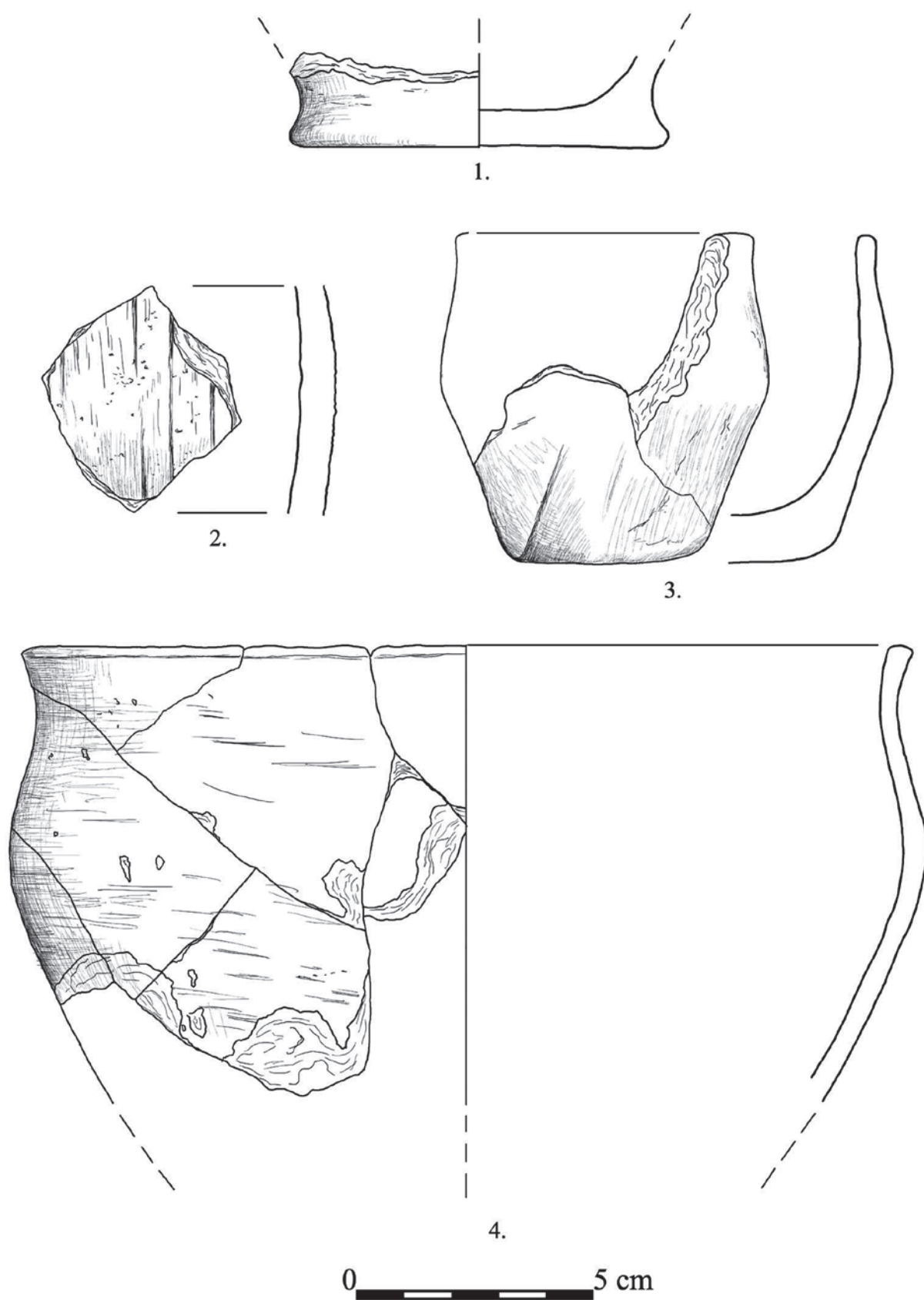
Ryc. 17. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Wybrana ceramika z obiektu 13

Fig. 17. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Selected ceramic ware from the object 13

Ryc. 18. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Wybrana ceramika z obiektu 13

Fig. 18. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Selected ceramic ware from the object 13

Ryc. 19. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Wybrana ceramika z obiektów: (1) 65; (2-3) 236AB; (4) 239

Fig. 19. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Selected ceramic ware from objects (1) 65; (2-3) 236AB; (4) 239

fragmenty nie nadają się do analizy. Są to wyłącznie drobne lub nawet bardzo drobne ułamki brzuśców naczyń czernionych. Stopień destrukcji tej ceramiki jest równie widoczny jak w grupie naczyń grubościennych. Ceramika ta łuszczy się powierzchniowo i rozwarstwa.

Pod względem formalnym tylko jedno naczynie, z obiektu 239, można zakwalifikować, jako czernione naczynie misowate (Ryc. 19:4). Ma ono średnicę wylewu 18,7 cm. Wylew jest wychylony, krawędź płaska. Pod względem formalnym mieści się ono w obrębie typu I/3 wg T. Liany (Liana 1970, 438-439). To grupa naczyń bardzo zróżnicowana i trudna do precyzyjnego datowania. Nasze naczynie jest ono zbliżone do form występujących na cmentarzysku w Kunach 4, woj. wielkopolskie, w grobach 44 i 49 (Skowron 2008, tabl. 18:G.44:3; 20:G.49:8). Naczynia te są dobrze datowane między innymi zapinkami typu N-b według Kostrzewski/Völling na przełom faz A₃/B₁ młodszego okresu przedrzymskiego i starszego okresu rzymskiego – czyli mniej więcej na przełom er.

Kolejny fragment ceramiki z tego samego obiektu to jedynie dolna partia brzuśca naczynia czernionego, zdobionego pionowymi liniami rytmami (Ryc. 20:1). Z nieokreślonej formy pochodzi też, dobrze zachowana w obiekcie 65, stopka naczynia o brunatnych powierzchniach i średnicy 7,8 m (Ryc. 19:1).

Chronologia ceramiki kultury przeworskiej

Wśród zbioru ceramiki kultury przeworskiej ze stanowiska w Zajrzewie 1, tylko niewielka część mogła posłużyć do podjęcia próby datowania. Większość z powyżej analizowanych form, jedynie poza naczyniem z obiektu 13 i może z obiektu 239 (Ryc. 18:1; 19:4) nie jest zbyt czuła chronologicznie. Niemniej jednak można, z pewnym wahaniem, zaproponować ramy chronologiczne, w jakich zamyka się materiał kultury przeworskiej z tego stanowiska. Wydaje się, że przewaga form starszych związanych z grupą I według T. Liany pozwala dość bezpiecznie datować cały inwentarz ceramiczny w obrębie starszej części starszego okresu rzymskiego. Nie ma wystarczających podstaw do datowania tego zespołu na fazy wcześniejsze.

OKRES ŚREDNIOWIECZNY (P. Świątkiewicz)

W humusie pokrywającym teren badań znaleziono jedynie 29 fragmentów naczyń wczesnośredniowiecznych. Nieco liczniejsze i bardziej uchwytnie są ślady osadnictwa późnośredniowiecznego. Poza materiałem z humusu (26 fragmentów) ceramika z tego okresu w ilości 28 fragmentów naczyń wystąpiła w 15. obiektach

położonych głównie w centralnej partii wschodniego odcinka wykopu oraz sporadycznie na wschód od tego rejonu. Z reguły są to jamy o owalnych zarysach, wymiarach minimum 70-90 × 100-200 cm, głębokości 15-50 cm. Jedynie obiekt 255 cechuje się mniejszymi (55 × 25 × 15 cm) wymiarami. Jamy te zawierały poza znikomą ilością ceramiki także niekiedy polepę (obiekty: 141, 152, 153, 178). Jednak żadna z nich nie posiadała cech pozwalających określić ich ewentualnego przeznaczenia. Można sądzić, że stanowiły one przypadkowe skupiska materiału organicznego i nielicznych artefaktów osadzonych w naturalnych zagłębieniach terenu.

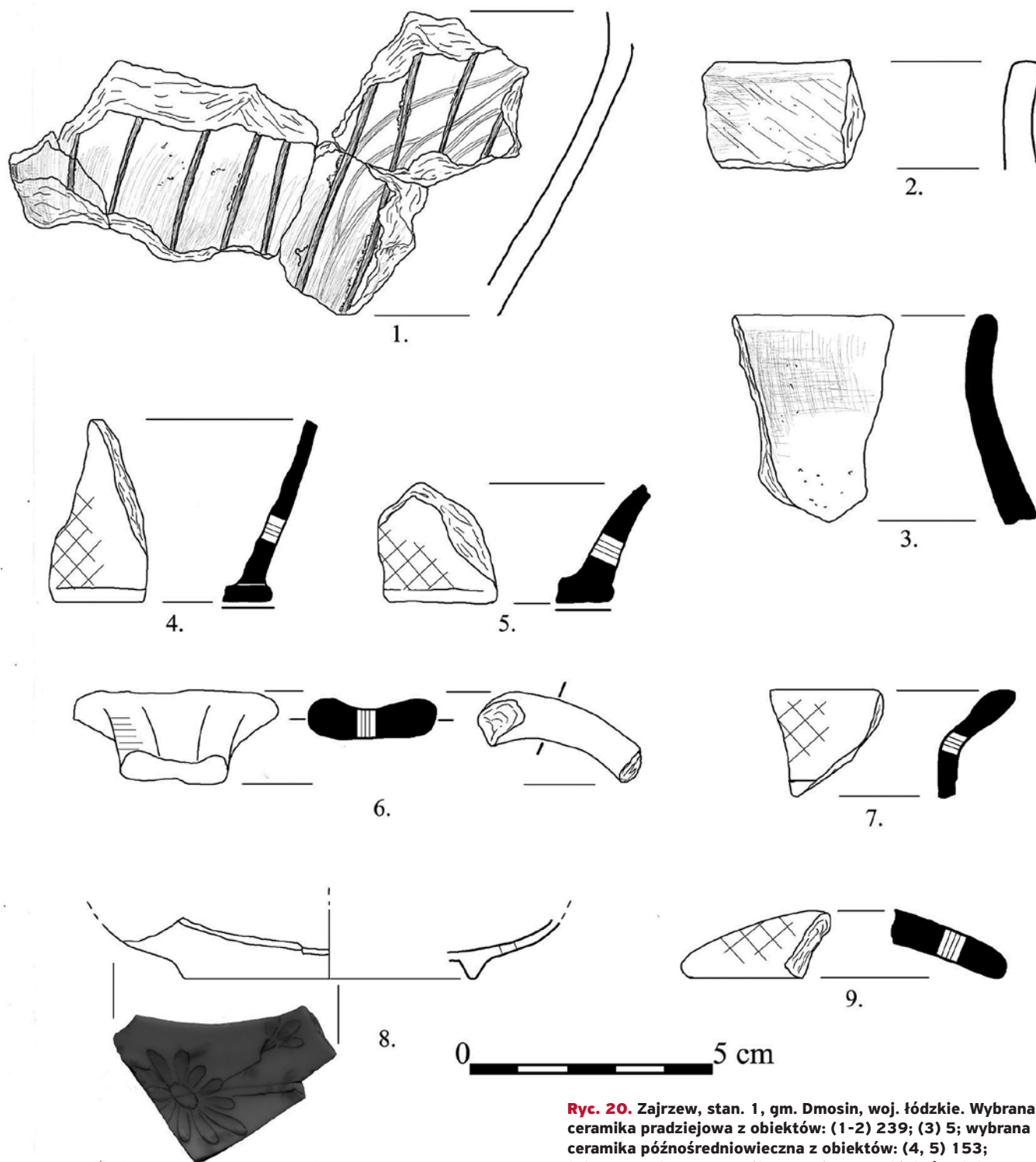
Typowy dla późnego średniowiecza materiał ceramiczny wystąpił np. w obiektach 127, 153 i 253. Wszystkie cechował dobry wypał w atmosferze redukcyjnej. Z pierwszego pochodzi ułamek brzuśca cienkościennego naczynia wykonanego w technice taśmowo-ślizgowej i zdobionego wyswieczanymi, krzyżującymi się liniami. W obiekcie 153 wystąpiły trzy ułamki naczyń, w tym dwa przydenne z uformowaną stopką, zdobione także krzyżującymi się liniami (Ryc. 20:4, 5). Z obiektu 253 pochodzi fragment brzegowy pokrywy o zaokrąglonej krawędzi zdobionej przykrawędznymi, delikatnymi żłobkami (Ryc. 20:9). Z tą grupą obiektów wiążemy także kolistą jamę 149 o średnicy około 1 m i głębokości 35 cm zawierającą m.in. grudki gaszonego wapna. Na jej późnośredniowieczną genezę wskazuje położenie w centrum zgrupowania tak datowanych innych obiektów.

W sumie późnośredniowieczny materiał zabytkowy jest bardzo skromny i może jedynie wyznaczać strefę gospodarczego wykorzystania terenu, lecz nie zabudowy osady wiejskiej z XIV-XV wieku, wzmiankowanej w literaturze przedmiotu jako jeden z elementów sieci osadniczej w rejonie Dmosina nad Mrogą (Horbacz, Lechowicz 1982, 292-293, ryc. 1, tab. 3). Nie wyklucza to jednak całkowicie średniowiecznej genezy Zajrzewa, gdyż odkryte tu i datowane na ten okres obiekty są skoncentrowane w rejonie oddalonym od lokalizacji domniemanej osady wyznaczonej w trakcie badań powierzchniowych.

OKRES NOWOŻYTNY (P. Świątkiewicz)

Zajrzew w źródłach historycznych

Według źródeł pisanych miejscowość Zajrzew (*Zayrzow*) istniała jako prywatna własność szlachecka w ziemi rawskiej przynajmniej od 1520 roku. Oddawano z niej plebanowi w Dmosinie dziesięcinę i kolędę po pół grosza od domu (SGKP, t. XIV, 294; Kozierowski, 265). Wartość całego zajrzewskiego majątku na początku XIX w. nie była duża, gdyż wynosiła 33 talary

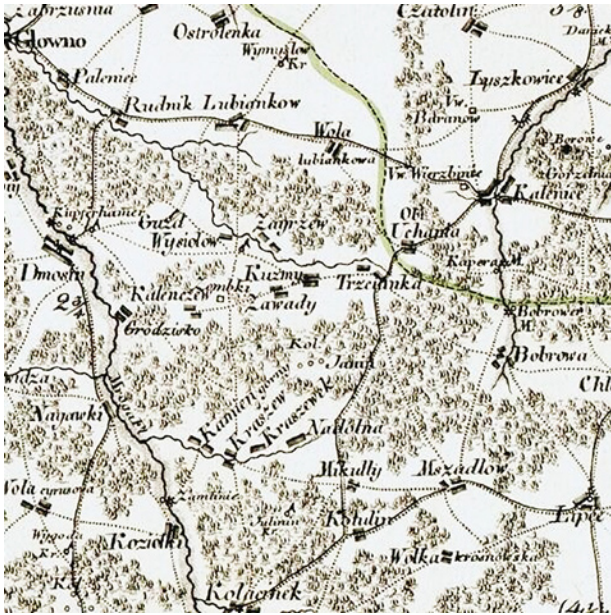

Ryc. 20. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Wybrana ceramika pradziejowa z obiektów: (1-2) 239; (3) 5; wybrana ceramika późnośredniowieczna z obiektów: (4, 5) 153; (9) 253; wybrana ceramika nowożytna z obiektów: (6) 177; (7) 229; (8) 6

Fig. 20. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. Selected ceramic ware of primeval times from objects (1-2) 239; (3) 5; selected ceramic ware of the late Middle Ages from objects (4, 5) 153; (9) 253; selected ceramic ware of the modern period from objects (6) 177; (7) 229; (8) 6

i osiem groszy, a np. folwarki w pobliskim Wiesiołowie i Kuźmach wyceniono na odpowiednio 6333 i 9583 talarzy². W 1874 r. rozległość folwarku w Zajrzewie wynosiła 210 mórg, w tym 192 morgi gruntów ornych i ogrodów oraz 14 mórg łąk i znajdowało się w nim osiem drewnianych budynków (SKGP, t. XIV, 294; Kozierowski, 265). Nie znamy ówczesnych właścicieli lub zarządców tego majątku. Na początku XX w. pobliskim folwarkiem w Wiesiołowie władał Marceli Ammer, a nieco

później Leokadia i Władysław Trebertowie, posiadłościami w Kuźmach Stanisław Burzyński, a w Nadolnej Edmund Dobrzański³. W źródłach kartograficznych Zajrzew pojawia się po raz pierwszy na mapie Prus Południowych Davida von Gilly z 1802-1803 roku jako

Ryc. 21. Wycinek mapy D. v. Gille z 1802-1803 roku (www.TecaDigitaleRicerca)

Fig. 21. An extract of a D. v. Gille map prepared in 1802-1803 (www.TecaDigitaleRicerca)

niewielka, bezdrożna osada rozlokowana tuż nad prawym brzegiem Brzuśny (Ryc. 21). W tym samym miejscu i w podobnej sytuacji znajduje się także na mapie G. Reymanna z 1871 roku. Dopiero na XX-wiecznych mapach, np. mapach w skali 1:25 000 WIG z 1921 i 1931 roku widoczna jest droga przebiegająca przez wieś (Ryc. 22).

Źródła archeologiczne

W trakcie wykopalisk z humusu pozyskano ogółem 291 fragmentów naczyń nowożytnych oraz dwa żelazne gwoździe. Ponadto odkryto 14 obiektów zawierających 50 fragmentów ceramiki z tego okresu oraz trzy gwoździe.

Na szczególną uwagę zasługuje obiekt 229 (Ryc. 23, 24) położony w centralnej części wykopu, w arze B/50b. Była to drewniana (dębowa) rynna bez dna o długości 500 cm, szerokości 180 cm i głębokości do 90 cm biegnąca z północnego wschodu na południowy zachód wzdłuż stoku doliny opadającego łagodnie w stronę Brzuśny. Zbudowano ją w rowie o zwężających się ukośnie bocznych skarpach. Jej ścianka wschodnia o wysokości 50 cm zbudowana była z dwóch nałożonych na siebie dłuższymi brzegami dranic, niższej o długości 310 cm i wyższej o długości 410 cm. Umocniona była od wewnątrz trzema palikami wbitymi w ilaste podłoże w odległości 60-80 cm, a od zewnątrz wielowarstwowym brukiem. Ściankę zachodnią skonstruowano z dwóch poziomów dranic; dolnego, złożonego z dwóch stykających się ze sobą dranic o szerokości 30 i długości 180 i 260 cm oraz górnego z jednej dranic o szerokości

Ryc. 22. Wycinek mapy WIG 1:25:000 z 1931 roku (www.mapywig)

Fig. 22. An extract from a map of the Military Geographical Institute (WIG) in a scale of 1:25 000, prepared in 1931 (www.mapywig)

10 i długości 400 cm. Ścianka ta wzmocniona była od wewnątrz jednym palikiem, a od zewnątrz dużymi kamieniami (Ryc. 23, 24). Do zbudowania tego urządzenia nie zastosowano ani jednego metalowego elementu spajającego. Rynnę zbudowano w obszarze zalegania gleby organogenicznej, a w jej najgłębszym miejscu zaobserwowano wyciek wody gruntowej. Urządzenie to służyło najprawdopodobniej do regulacji wycieku, osuszania terenu, poboru wody i być może także jako wodopój dla zwierząt hodowlanych. Do połowy XIX

Ryc. 23. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekt 229 po częściowym odśrończeniu

Fig. 23. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. The partially uncovered object 229

w. było pozostawało na pastwisku przez około siedem miesięcy w roku, a tylko pięć miesięcy stało w oborze (Baranowski 1958, 190).

Z wnętrza rynny pozyskano dwa fragmenty ceramiki o silnym wypale utleniającym i ceglastej barwie oraz dwa fragmenty naczyń wypalanych w atmosferze redukcyjnej. Do tych ostatnich należał ułamek brzegowy cienkościennego garnka o mocno rozchylonym wylewie bez wyodrębnionej szyjki oraz zaokrąglonej i pogrubionej krawędzi (Ryc. 20:7). Materiał ten można datować na XVII-XVIII wiek.

Na uwagę zasługują także obiekty 4 i 6 uchwycone przy zachodnim skraju wykopu. Były to jamy o nieforemnych kształtach i wymiarach odpowiednio 180 × 120 × 90 cm i minimum 950 × 700 × 100 cm, zagłębione w gliniasty grunt i wypełnione próchnicą przemieszaną z gliną i piaskiem. Pozyskano z nich po kilka ułamków nowożytniej ceramiki i inne zabytki; m.in. z obiektu 6 pochodzą ułamki dziewiętnastowiecznego porcelanowego talerza pokrytego kwiatowym ornamentem (Ryc. 20:8), fragmenty cegieł, szkła okiennego i dwa gwoździe. Stanowiły one najprawdopodobniej wypełniska glinianek.

Rozmiary ujęcia wody gruntowej i glinianek oraz ich położenie na nieurodzajnych gruntach, z dala od zabudowań wsi świadczą naszym zdaniem, że stanowiły one przedsięwzięcie wspólnoty większej od indywidualnego gospodarstwa. Taką wspólnotą był zapewne folwark, którego centrum w XIX w. znajdowało się w pobliskim Wiesiołowie. Jest on naniesiony na mapę z początku XX wieku (Ryc. 22), a pofolwarczne budynki wznosiły się między obydwiema wioskami jeszcze w 2008 roku

Ryc. 24. Zajrzew, stan. 1, gm. Dmosin, woj. łódzkie. Obiekt 229, widok od wschodu

Fig. 24. Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship. The object 229, a view from the east

W sposób pośredni, lecz wyrazisty, o statusie społecznym użytkowników (właścicieli) tego majątku świadczą także ułamki porcelanowej zastawy stołowej i szkła okiennego pozyskane z jednej glinianki.

Pozostałe obiekty zawierające skromny ilościowo materiał ceramiczny przedstawiają mało charakterystyczne jamy o nieokreślonej funkcji. Z obiektu 177 pozyskano np. fragment taśmowatego uchwytu o szaroceglastej barwie wypału (Ryc. 20:6). Obiekt 57 to skupisko siedemnastu fragmentów płytkiego, cienkościennego talerza o ciemnoszarej, wyswiecannej powierzchni zewnętrznej, szaroceglastym przełomie, zdobionego parą przykrawędnych żłobków. Jest to ceramika o częściowo nowożytniej genezie, choć sięgająca do średnio-wiecznych technik wypału i zdobienia. Można ją datować w szerokich ramach od XVI do XVIII stulecia.

PRZYPISY

- 1 Zajrzew jest obecnie nazwą lokalną części wsi Rozdzielna.
- 2 Wg August Karl von Holsche, *Geographie und Statistik von West-Süd und Neu-Ostpreußen: nebst einer kurzen Geschichte des Königsreichs Polen bis zu dessen Zertheilung*, Bd. 2, Berlin 1804, s. 233, nr 869 (tu *Zaierzew*), www.Kujawsko-PomorskaBibliotekaCyfrowa
- 3 *Spis alfabetyczny obywateli ziemskich Królestwa Polskiego ze wskazaniem ostatniej stacji pocztowej*, wyd. S. Skowroński, Warszawa 1909; *Księga adresowa Polski wraz z w. m. Gdańskiem dla handlu, przemysłu, rzemiosł, rolnictwa 1926/27*, s. 262, www.WielkopolskaBibliotekaCyfrowa

Bibliografia

- Baranowski B. 1958. *Gospodarstwo chłopskie i folwarczne we wschodniej Wielkopolsce w XIII wieku*. Warszawa.
- Bender W. 1980. Kompleks osadniczy w miejscowości Wólka Łasicka na tle osadnictwa Dorzecza Bzury. *Archeologia Polski* 25, 335-392.
- Błażejowski A. 2007. Osada z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 8 w Krępnicy, pow. Bolesławiec. W: B. Gediga (red.), *Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 6. Badania na autostradzie A4*, 175-200.
- Czarnecka K. 2007. *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*. Warszawa.
- Godłowski K. 1969. Budownictwo, rozplanowanie i wielkość osad kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. *Wiadomości Archeologiczne* 34, 305-331.
- Gorzowska M. 2004. Paleniska odkryte na stanowisku nr 34 w Wólce Domaniewskiej koło Radomia. Próba określenia funkcji. W: A. Kokowski (red.), *Kultura przeworska 1*, Lublin, 123-146.
- Horbacz T. J., Lechowicz Z. 1982. Przyczynek do problematyki osadnictwa późnośredniowiecznego i nowożytnego w rejonie Dmosina, województwo skierniewickie. *Rocznik Łódzki* 32, 275-303.
- Jadczykowa I. 1983. Budownictwo mieszkalne kultury przeworskiej na obszarze Polski. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 28, 109-245.
- Jażdżewska M. 2001. Piec garncarski z okresu późnorzymskiego w Siemiechowie st. 2, gm. Widawa, woj. łódzkie, na tle ośrodków produkcji garncarskiej w Polsce. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 41. Łódź, 253-278.
- Kamyszek L. 2004. Osada z późnego okresu rzymskiego z Jaryszowa, stan. 10, pow. Strzelce Opolskie, woj. opolskie. W: B. Gediga (red.), *Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 3. Badania na autostradzie A4*. Wrocław, 175-238.
- Kaszewska E. 1977. Cmentarzysko kultury przeworskiej w Gledzianówku (st. 1), woj. płockie. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 24, 63-232.
- Liana T. 1970. Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim. *Wiadomości Archeologiczne* 35, 429-491.
- Michałowski A. 2003. *Osady kultury przeworskiej z terenów ziem polskich*. Poznań.
- Pazda S., Konczewska M., Konczewski P. 2007. Osada z późnego okresu wpływów rzymskich w Nowej Wsi, pow. Bolesławiec, na stanowisku nr 4. W: B. Gediga (red.), *Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 6. Badania na autostradzie A4*. Wrocław, 203-258.
- Podgórska-Czopek J. 2009. *Grodzisko Dolne, stanowisko 22 – wielokulturowe stanowisko na dolnym Wisłokiem. Część II. Okresy rzymski i wczesnosłowiański*. Rzeszów.
- Skowron J. 2006. *Kultura przeworska w dorzeczu środkowej i dolnej Bzury. Monografia osadnictwa*. Poznań.
- Skowron J. 2007. *Die Widerspiegelung der gesellschaftlichen Struktur auf Grund von Raumplanung des Siedlungskomplexes der Przeworsk Kultur in Rawa Mazowiecka (Mittelpolen) - eine einfache Siedlung und eine Hofsiedlung. Sprawozdania Archeologiczne* 59, 9-30.
- Skowron J. 2008. Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Kunach na stanowisku 4, w Wielkopolsce wschodniej. W: A. Kokowski (red.), *Kultura przeworska 2*. Lublin, 11-210.
- Wiklak H. 1983. Osada kultury przeworskiej z przełomu okresu lateńskiego i rzymskiego w Stobnicy-Trzymorgach, stan. 2, woj. Piotrków Tryb. *Sprawozdania Archeologiczne* 35, 161-208.
- Wiklak H. 1995. Osada kultury przeworskiej w Róźcach-Starej Wsi, na stanowisku 3 w woj. skierniewickim. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 37, 141-180.

Summary

Justyn Skowron, Piotr Świątkiewicz

Results of excavation research carried out in 2008 in Zajrzew, site 1, Dmosin commune, łódzkie voivodeship

The oldest traces of human presence in the area of the site 1 (AZP 63-55/3) in Zajrzew, Dmosin commune, łódzkie voivodeship, are represented by the settlement of the Przeworsk culture functioning in the early part of the Early Roman period. In the examined area, only the south-eastern edge with noticeable elements of the spatial arrangement of this unit was discovered. These elements include mainly a fence running from the east to the west. The only building structure with paving (a bath?) discovered in the cut was situated north of this fence. We can presume that the zone occupied by homesteads stretched out beside it farther

towards the north. In the eastern part of the area situated south of the fence there was production equipment used for iron ore processing and vessel burning and in its eastern part there were stone hearths, which probably mark the place for meetings of the local community.

A younger chronological horizon is represented by objects with an undetermined function containing ceramic ware, which date back to the 14th-15th century. Their existence does not settle the question about the late medieval origin of the village in Zajrzew, but only testifies to the use of lands in this period. In addition, equipment and objects from the 17th-19th century (an underground water intake and two clay pits) that were uncovered in the cut being examined testify to the existence of a grange in this area. At the beginning of the 19th century, this grange was probably owned by Marcell Ammer and then by the Trebert family.